

ADALÉKOK TRAUTSONFALVA/HERCEGKÚT KÉT ÉS FÉL ÉVSZÁZADOS TÖRTÉNETÉHEZ

Tamás Edit*

**Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak*

Absztrakt: Magánföldesúri szervezett betelepítés keretében érkeztek Trautson János sárospataki uradalomba a mai Hercegekút, az egykori Trautsonfalva lakói. Az 1750-ben létrejött település első lakóit 59 család alkotta, mindannyian római katolikusak voltak. Leszármazottaik körében a 20. század tragikus eseményei gyors nyelváltást eredményeztek. A vallásához, szokásaihoz ma is ragaszkodó közösség, a sváb hagyományok ápolása sikertörténet.

Kulcsszavak: betelepítés, hagyományok, lakosság, nemzetiség, német

A Trautson-családdal kezdődött Sárospatakon az idegen eredetű családok birtoklása. A szabadságharc küzdelmei még be sem fejeződtek, amikor a Rákóczi-család pataki és regéci uradalmát I. József 1709-ben az osztrák eredetű Trautson János Lipót Donát hercegnek adományozta, 150 ezer forint értékben, zálogul.¹ A tényleges birtokbavétel évekig eltartott. 1720. november 24-én kelt III. Károly irata, melyben felszólítja az egri káptalant Trautson herceg birtokba iktatására. A nyolc városból és 28 faluból álló uradalmat ekkor 200 ezer forintra becsülték, bár a birtok nagyon elhanyagolt, leromlott állapotú volt (DONGÓ 1908, 213–217).

Trautson herceg (1659–1724) császári tanácsos, kamarás, titulusai között említik a Római Szent Birodalom hercege és a Aranygyapjas rend lovagja címet is (DONGÓ 1908, 213–217). A Trautson-család nem lakott magyarországi birtokain, talán kétszer keresték fel itteni uradalmaikat (DÉTSZY

2008, 304–307). 1724-ben, apja halálakor fia, Trautson János Vilmos (1700–1775) lett az uradalmak örököse, aki 1746-ban báró Dujardin Károlyt szerződtette a pataki és a regéci uradalom felügyeletére és gazdasági fellendítésére. A látványos eredményekre törekvő Dujardin az uradalom fejlesztésének részeként telepített a Rajna vidékéről németországi parasztcsoportokat a pataki uradalom területére, az irtásfaluként létrejött Károlyfalvára és Trautsonfalvára, a mai Hercegekútra (BALASSA 1973, 289–290; NAÁR-TAMÁS 2010, 31–36). Utóbbi az uradalom birtokosáról nyerte elnevezését. Balassa Iván anyakönyvi kutatásai tisztázták, pontosították a betelepítés 1750-es évszámát Hercegekút esetében (BOROVSKY 1906, 376; DESSEWFFY 1901, 36; GULYÁS-KÁNTOR 1933, 215–216). A sárospataki anyakönyvben 1750. október 3-án szerepel az első itt született gyermek.² A pataki jezsuita rendház Historia Domusában

¹ ÖStA FHKA Handschriften, Band 498. 153.

² Sárospataki Római Katolikus Egyház anyakönyvei 2. és 4.

1. kép. Zsúpfedeles ház padlúkkal, 1950. Fotó: Bakó Ferenc
Fig. 1. Thatched house with eyelet, 1950 (Photo by Ferenc Bakó)

2. kép. Utcarészlet, 1960. Fotó: Dévai Jenő
Fig. 2. Street-view, 1960 (Photo by Jenő Dévai)

feljegyezték,³ hogy 1751-ben már svábul tartottak számukra szentmisét.

Trautsonfalva lakóinak betelepítése, a falu létrejötte a gyarapodó, egyre népesebbé váló országnak egyik példája. A magánföldesúri vállalkozás során a Trautsonfalvára betelepülésről telepes lista nem maradt fenn. Ismert ugyanakkor Trautson herceg 1750. május 26-án Bécsben kelt felhívása, melyben magyarországi birtokaira hívta a telepeseket, felsorolva ennek feltételeit és egyben a jogaikat is.⁴

Trautsonfalva lakóinak első összeírásakor, 1750. szeptember 27-én Lőrincz György, Zemplén vármegyei alszolgabíró és Szentlélek István hegyaljai kerületi esküdt 59 családfőt írt össze.⁵ Akadt köztük suszter, tímár, 5 kőműves, takács, csordás, jövevény, bérlő. Hoffmann Baltazár volt a falu első bírójára, Vey Mátyás az albírója. Telepítési szerződésük részletesen szabályozta életüket. Mindannyian katolikusak voltak, Sárospatakhoz tartoztak. Önálló egyházközséggé 1788-ban lettek. Temetőjüket 1751. július 10-én szentelték fel, első templomukat a Kis utca keleti részén építették fel. Bossányi Imre, majd Szatmáry Domonkos volt a plébánosuk. A század végén, 1799-ben idekerült Linth Jakab élete végéig, 1826-ig szolgálta a falu római katolikus közösségét. A helybeli temetőben nyugszik.

A megtelepedettek vagyoni helyzete igazságot hiányt mutat. Ló csupán 5 db (4 családban), ökör (35 db) 18 háztartásban volt. Utóbbiból kettőt-kettőt tartottak a családok. Egy-egy tejelő tehén szinte minden családban akadt, két tehene csupán Májer János takácsnak volt. Sertés csak elvétve akadt egy-egy (összesen hetet hizlaltak a faluban). A legtöbb állatot Vinkler József (2 ökör, 1 ló, 1 tehén, 1

sertés) és Rák Konrád (2 ökör, 1 tehén, 2 sertés) portáján nevelték. Egy-két kapás szőlőterülettel rendelkezett szinte minden család. 1759-ben a falu lakóiról újabb összeírás készült 55 családfő feltüntetésével.⁶

A 18. században a felvilágosult abszolutista állam rendezett viszonyokat akart teremteni földesúr és jobbágya között. Ezt szolgálták a felvilágosodás szellemében fogant törvények, rendeletek. Trautsonfalván az Úrbéri Pátens előtt a jobbágyok szolgáltatásait az uradalom részéről kiadott szerződés határozta meg.

„Amikor 1749-ben idetelepédtek, az uradalom részéről Karl Dujardin, a meghatalmazott adminisztrátor úr kiadott egy contractust... Ezen contractus szerint három évig mentesek voltak a [szolgáltatásoktól], s csak ezen évek eltelte után adóztak volna... A nevezett uradalom kötelezi magát, hogy a letelepülőeknek elegendő földet, rétet, kertet és szőlőskertnek való területet jelöl ki. Továbbá a közelben lévő erdőkből fát ad rendszeresen, vagy egy részt végérvényesen... Mivel a határuk környékén lévő erdőben elegendő hulladékfa van, azt szabadon gyűjthetik nemcsak maguknak, hanem eladásra is. Teheneik szabadon legelhetnek a környéken lévő erdőben és legelőkön is.

Mivel nem mindenki van abban a helyzetben közülünk, hogy egész telket műveljen, ezért háromféle helyet osztanak: azaz negyed, fél és egész telket. Gabonafélékből az egész telek 45 pozsonyi mérő nagyságú, vagy 13 1/3 vécás. Akik csak fél- vagy negyed telket tudnak vetni, azoknak a telke 12 öl széles és 60 öl hosszú, melyek minden harmadik évben szabadon maradnak... Szabadságukban áll, hogy az újonnan épített házaikkal maguk rendelkezzenek. Ha el akarnak költözni, szabadon eladhatják. Mindazonáltal az uradalomtól elhozott fáért 100 forint váltságpénzt kötelesek fizetni... Azonban Karl Dujardin, az említett meghatalmazott adminisztrátor úr 1751-ben kilépett a szolgálatból, és Pintér úr örökölte az adminisztrátorságot. Ő a contractust érvénytelenítette (a kijelölt közös földeket, a réteket nem szolgáltatta ki, sőt a szabad fahasználatot sem engedte meg), és a mos-

³ Historia residentiae/Annuae Litterae S. J. Sárospatak (Pro annuis ex Residentia Societatis JESU) 1663–1753. (A sárospataki jezsuiták Historia Domusa 1663–1753) ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest, Kézirattár (EK KT) Ab 95/1

⁴ BAZMLt SFL, Loc. 6. No. 8.

⁵ BAZMLt SFL, Loc. 115. No. 113.

⁶ SRKLt, S.D. V.3/K B.9.

tani érvényben lévő robotjáradékhoz még két forintot hozzáírt. Úgyhogy most mintegy negyedtelkes parasztnak hat forintot kell ezideig és óráig fizetnie. Azonban ezen 1767. éven kívül az uradalomnak a legcsekélyebb munkát vagy fizettséget sem teljesítik.” (TAKÁCS–UDVARI 1998, 421–423)

Minderről a kérdező biztosok által 1772. szeptember 3-án felvett jobbágyvallomásokból értesülhetünk. A kilenc kérdéscsoport feltárta s dokumentálta a falu úrbéres lakosságának életét, gazdálkodását, haszonvételeit, kárait és földesúri terheit. A jobbágyvallomásokban szerepelt, hogy „*ez a hely a pataki határban van.*” Lakói valamennyien szabad menetelűek. Pusztatelek nincs a településen. Sárospatak és Sátoraljaújhely közelségére is utalva jegyezték fel: „*A kereskedő városok és árusításra alkalmas helyek a közelben található, ahol dolgaikat könnyen kicserélhetik és értékesíthetik.*” Utóbbi helyeken munkát is vállalhatnak: „*A környéken munkát találnak, s a fő bortermelő hegyeken lehetőségük van pénzért dolgozni.*” A szántóföldi művelés mellett kezdetektől fontos szerepet kapott a szőlőművelés, bár 1772-ben a jobbágyvallomásokban panaszolták a saját szőlőhegy hiányát: „*Nincs saját szőlőhegyük. Szőlőskertjeik a pataki szőlőhegyen vannak, az odavaló gazdák szőlei között elkeveredve.*” (TAKÁCS–UDVARI 1998, 421–423)

Mária Terézia jobbágylakosságot érintő intézkedéseit végrehajtották a pataki uradalomban is. 1774. április 29-én íródott a község urbárium. Összességében 76 jobbágyporta és 5 zsellérháztartás (2 házatlan zsellér is szerepelt az összeírásban) alkotta ekkor a falut. Trautzonfalván senki nem birtokolt egész jobbágytelket, 47 negyedtelkes és 29 féltelkes szabad költözésű jobbágy volt közöttük. A negyedtelkes jobbágy 5 és fél hold szántót birtokolt és 2 és fél ember kaszálására való réten gazdálkodott. A féltelkes jobbágy 11 hold szántót birtokolt és 5 ember kaszálására való réten gazdálkodott.

1776-ból maradt fenn a falu első dicális adóösszeírása (*conscriptio Possessionis Trautzon falva*). Az urbáriumban összeírtakhoz hasonlóan, 76 jobbágy és 5 házas zsellér jogállású család alkotta a közösséget.⁷ 1778-ban 66 jobbágy 3 zsellér család élt a település 77 házában. A 80-as és a 81-es telek pusztán állt. Harmadosztályú háza volt a falu lakosságának. 1788-ban 91, 1794-ben 86 családfőt említett az összeírás. 1785-ben ház nélküli zsellérként telepedett meg Trautzonfalván Marincsák Zsigmond, a falu első cigány származású lakója. A dicális összeírások a szőlőtulajdonosokról is információval szolgálnak. 1776-ban 170 első osztályú szőlőt, 1779-ben 148 első osztályú szőlőt, 1780-ban 134 első osztályú szőlőt műveltek a helybeliek. A családok több mint felének volt szőlője. Steger Antalnak 7, Dem Boldizsárnak, Stump Antalnak, Bodnár Ferencnek, Matis Andrásnak 6-6 szőlője volt 1776-ban.

Az 1773-as egyházi összeírásban már szerepelt a település. Magyarul és németül is megnevezték. Tranczenfalva, illetve Tranzensdorf elnevezéssel találjuk meg a Hegyaljai járás települései sorában, ahol uralkodó nyelvként a németet jelölték meg. Ekkor még nem volt római katolikus parókia a faluban (MAGYARORSZÁG... 1920, 303). 1786-ban kezdtek a lakosság létszámának megfelelő templom építésébe, melyet 1788-ban szenteltek fel. Mélyen vallásos közösségük mutatkozik meg a település 18. századi eredetű pecsétjén is: Madonna a gyermek Jézussal. Napjainkig legendás szorgalmuk jelképe is ott van már az alapítás századában pecsétjükön: a kakas a szorgalmat, az éberséget szimbolizálja.

A II. József idejében készült első népszámláláskor (1784–87) 431 lakosa volt Trautzonfalvának (DANYI–DÁVID 1960, 282). Összehasonlításként a közeli Károlyfalván 232, Petrahón (Bodroghalász) 443, Nagy-Patakon 2686, Sátoraljaújhelyen 4023, az ugyanakkor

⁷ BAZMLt SFL, IV. 1005/d.

3. kép. Lakóház, 1957. Fotó: Balassa Iván

Fig. 3. (Dwelling) house, 1957 (Photo by Iván Balassa)

települt Rátkán 549 lakost számláltak ekkor. Hotykára és Patakra jó út vezetett ebben az időben. Komlóska csak lovaglősvényen volt elérhető. Trautsonfalvát sűrű, magas erdők övezték. Gyors, hegyekben eredő patakot is említ a korabeli leírás a faluban, ami viharos esőben örvénylő lesz és egy közeli tóba folyik (CSORBA 1990, 54). Trautsonfalva 431 lakója 76 házban élt, a családok száma 85. Általában 5 fő alkotott egy családot, és 5,7 személy lakott egy házban. A nemek szerinti megoszlás: 219 férfi, 213 nő. A férfiak között 78 volt nő. Úgyszintén a férfiak közül 1 nemes, 63 paraszt, 52 paraszt örököse, 15 zsellér, 9 egyéb. Szirmay Antal 1803-ban megjelent Zemplén vármegye történeti összefoglalójában olvashatunk „Traúczonfalva”-ról. A falu 543 hold első osztályú szántóföldjét emelte ki (SZIRMAY 1803, 223).

A Trautson-család kihalását követően kamarai birtok volt a falu. 1807-ben a sárospataki és a regéci uradalom földbirtokosa Bretzenhein Károly Ágost (1769–1823) lett (GHJ 1818, 9). A 19. században folyamatosan

nőtt a település népessége. 40 esztendő alatt 268 (!) fővel, több mint másfélszeresen gyarapodott lélekszáma. 1828-ban 699-en éltek a falu 93 házában. 666 a katolikusok (95,3%), 4 a reformátusok (0,6%) és 29 a zsidók száma (4,1%). Az adatok is jól mutatják a falu egységes római katolikus közösségét. 1808-tól talá-lunk zsidó lakost a faluban, az első Lind Jakab zsidóbérlő. 1828-ban már 5–6 zsidó család élt a településen. Megjelenésük egy térségi migrációs folyamat és a jogi környezet kedvezőbbé válásának következménye. A Trautsonfalváról rendelkezésre álló adatok a falubeli zsidóság állandó mozgására utalnak (1851: 17 fő, 2,4%). A falu dinamikus népességnövekedését az első kolerajárvány törte meg. Trautsonfalván 1831 júliusában jelent meg a betegség. A megbetegedéseket hamarosan halálozások sora követte. Július és szeptember között 80 helybeli esett áldozatul a kórnak. A kolerajárvány okozta népesség visszaesés még 20 év múltán, a század közepén is érezhető volt, 1851-ben 692-en laktak a faluban.

1869-ben, az első modern népszámlálás idején Trautzonfalvát három utca alkotta: Nagy utca, Kis utca, Hatház utca. 147 portáján 814-en laktak.⁸ A legtöbb ház, 78 db kétszobás volt. 69-ben csak egy, kettőben három szoba volt. A 9. számú portán lakó Kerchner Vincze földműves és felesége, Braun Katalin két leányával három szoba–kamra–konyha–pince–istálló tagolású épületben élt. Volt a portájukon csűr is. Egy tehén, két ökör, három borjú (mindegyik magyar fajtájú) és két sertés volt birtokukban. A másik háromszobás ház a 49-es portán állt, ez volt a római katolikus parókia épülete (három szoba–kamra–konyha–pince–istálló). 1869-ben a károlyfalvai születésű Brogly Miklós római katolikus lelkész lakta. Két rátkai születésű cseléd, Valner Erzsébet és Pirk József segített a háztartásban. A községi jegyző, Lászlóffy Antal is egy „átlagos” két szobás házban lakott a falu 59. számú portáján. Feleségével és egy rokonával élt egy háztartásban, melyben két cseléd is segítségükre volt. 1869-ben leginkább két szoba–konyha–kamra elrendezésű házak álltak a faluban (72 lakóépületben volt ilyen). Öt esetben két kamra kapcsolódott a két szoba–konyhához. A két szoba–konyha–kamra alapépülethez istálló, pince és csűr tartozott legtöbb esetben. Egy szoba–kamra–konyha–pince–istálló–csűr volt a 18-as portán élő Hoffman Mihály földműves tulajdonában, de állatállománya a legnagyobbak közé tartozott: két könnyű kanca, két csikó, két tehén, két borjú, utóbbiak magyar fajtájúak és hét sertés. Feleségével, Braun Ágnessel és első házasságából származó négy gyermekével művelték a földet, gondozták az állatokat. Hasonlóan nagy állatállománya volt Matisz Máténak (4. számú porta: két szoba–kamra–konyha–pince–istálló–csűr). Négy tehén, két ökör, kilenc borjú a magyar fajtából és négy sertés. Már az 50-es éveik második felében

jártak, egy szolga segítette munkájukat. A szomszédban lakó Matisz Mihály sem maradt el mellette az állatállományt illetően: két könnyű kanca, két csikó, két öszvér, egy tehén és két borjú (magyar fajta) és hat sertés. Ő feleségével és négy gyermekével élt két szobás „átlagos házában.” A következő (6. szám) szomszédnak, Stumpf Lászlónak úgyszintén voltak lovai (két könnyű herélt, egy csikó, két tehén, két borjú, öt sertés). A másik Stumpf sem maradt le mellette: Stumpf Jánosnak (11. porta) és feleségének, Baimli Zsuzsánnának két könnyű kancája, két könnyű herélt lova, egy csikója, egy tehene, három borja, öt sertése és három méhkasa volt. Utóbbiból csak nekik volt a faluban. A 20-as számú portán lakó Baimli Antalnak és feleségének három könnyű kancája, két tehene, két ökör, négy borja és sertése volt. „Átlagos” házban éltek, négy gyermeket nevelve. Béres is szolgált gazdaságukban. Szerényen élt Steinschraber Pál „mózeshitű” szabómester feleségével és két gyermekével a 3. számú portán (szoba, konyha, kamra, pince). Cseléd segített a háztartásban, de állataik nem voltak, csupán egy kecskét említ az összeírás. A másik szabó, a mózeshitű Lustig Sámuel hasonlóan kis házban (szoba–kamra–konyha) lakott feleségével, Rózsa Rozáliával (27. számú ház). A harmadik szabó, Elefánt Márton foglalkozását foltozószabóként határozták meg. Feleségével, két gyermekével és két rokonával élt közös háztartásban. Egyikük foglalkozásaként rongyszédőt jegyeztek fel. Egy csehországi származású takácsmester, Kuncz Ferenc is dolgozott a településen 1869-ben. Felesége úgyszintén cseh volt, gyermekeik is ott születtek. A csizmadia, Alekszi János Szepesváraljáról költözött ide, feleséget Patakról választott. A falu egyik kovácsmestere, Dobránszki József az Abaúj megyei Mindszentről származott. Helybeli feleségével, Májér Katalinnal három gyermeket neveltek a 32. számú portán álló szoba–kamra–konyha–istálló beosztású házban. Velük élt két rokonuk is. A másik ko-

⁸ BAZMLt SFL, XV. 83. (Zemplén vármegyei 1869-es év népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye. 1869. Hercegekút.)

vács, Vorszki Ferenc egy közös udvarban élt a 60. számú portán. A szoba-konyhás épületét lakás mellett kovácsműhelynek is használta. A harmadik kovács, Krámer János helybeli születésű mester volt. Feleségével és három gyermekével szerényen élt szoba, konyha, kamrás házában.

Gotlieb Izsák hajhász (= ügynök, árufelhajtó) mőzeshitű, aki Bihar megyéből származott ide. Feleségével és népes családjával, hat gyermekével élt a faluban. Ugyancsak hajhász volt a foglalkozása Rosenstein Jankelnek, aki Gálszécsről költözött a faluba. Hotykai feleséget választott, gyermekei már itt születtek. Falubeli születésű volt a harmadik hajhász Hohtwerth Bírek és felesége. Bor mérésére is használta lakását Izsák Klein mőzeshitű kortsmáros az 1. számú portán. Igaz, borát nem a kocsmához kapcsolódó pincében tartotta, nem volt pince a két szoba-konyhás házához. A falu mészárosra Strausz Klein regmeci születésű és mőzeshitű volt. Felesége károlyfalvai, fiuk már itt született a faluban. Szoba-konyhás házához istálló is kapcsolódott és egy csűr is állt az udvarban. A falu népes zsidó közösségéhez egy tanító is tartozott, Krausz Ábrahám. Az 1860-as években költözött a településre Patakról, felesége varannói származású. Népes háztartást vezettek. Felesége és négy gyermeke mellett öt tanítványa élt velük. Utóbbiak a környékbeli mezővárosokból érkeztek tanítójukhoz.

A családok döntően a mezőgazdaságban dolgoztak: 106 családfő foglalkozása földműves, 17 napszámos. Az állattartáshoz kapcsolható a községi szinten foglalkoztatott egy kondás, egy csikós, egy csordás. Eltartott a falu számos mesterembert (három kovács, három szabó, egy mészáros, egy takács, egy csizmadia), egy kocsmárost, három hajhászt. Volt pap, jegyző és tanító is a településen. Szarvasmarhát tartottak legtöbbit a faluban, 597-et. 166 tehén (36 háztartásban két tehén, 76 háztartásban egy tehén), 196 ökör (92 háztartásban két ökör, három háztartásban négy

ökör), két bika, 233 borjú (ezek magyar fajták) egészítette ki az állományt. Jelentős igaerőt jelentett ez az állatállomány, mely ugyanakkor az itt élők élelmiszer ellátásának, pénzügyvédelmének is fontos forrása volt. Ló mindössze 49 volt 1869-ben a faluban. Nagyon sok sertés (316 db), néhány kecske volt még az udvarokban. A falut döntően az 1750-ben letelepedett német nyelvű római katolikusok utódai lakták. Az itt élők 95,2% tartozott a katolikus egyházhoz. Két görög katolikus, három református, 34 mőzeshitű is élt közöttük. A falu lakosságának elenyésző része, 8% (65 fő) más településről betelepülő. Legtöbbit a környékbeli falvakból érkeztek. Sokan közülük nem római katolikus vallásúak.

A 19. század utolsó harmadától érezhető társadalmi-gazdasági változások jelentős hatással voltak a Trautsonfalva népesedési folyamataira is. 1869 és 1880 között ugyan még csökkent a lakosság száma és nem tapasztalunk változásokat az itt élők anyanyelvi és vallási összetételében (58 magyar, 692 német; 737 római katolikus) sem, azt követően azonban robbanásszerű a népesség növekedése (demográfiai robbanás időszaka). 1880 és 1890 között 10 év alatt 68 fővel, 1890 és 1900 között 48 fővel nőtt a településen élők száma. A századfordulót követően előbb mérséklődött (1900 és 1910 között már csak 35 fővel nőtt az összlakosság száma), majd jelentős növekedés következett. A 19–20. század fordulóján 899-en éltek a (akkori írásmód szerint) Traucsonfalván, és a korabeli statisztika már magyar anyanyelvűként írta le őket. Ekkor, miként 10 év múlva is csupán hárman vallották magukat német anyanyelvűnek. A magyarosodás folyamata a polgári fejlődés időszakában kétségtelenül megindult, de ezek az adatok nem valós folyamatokat mutatnak. A kétnyelvűvé váló közösség és a politikai elvárások is tükröződnek az egységesülés felé törekvő társadalmi folyamatok közepette. A falu nevének (Hercegkút) megváltoztatása is jelzi (sok más nemzetiségi település

névváltoztatásával egyetemben) a 20. század első évtizedének országos elvárásait. Az 1920-as években még inkább meghatározóvá vált a településen a magyarosodás folyamata, melynek terjesztésében az oktatás és az egyház is szerepet vállalt. 1930-ban a több mint 1100 lakos között már csak 1 személy vallotta magát a statisztikában németnek. Jól mutatja ez: miközben a nemzetiségi nyelv (a magyarosodás folyamatával párhuzamosan), szokások még éltek, aközben az itt élők már eleget tettek a közigazgatás elvárásainak s magyarnak vallották magukat.

A korábban sátoraljaújhelyi járáshoz tartozó kisközség, körjegyzőségi központ — Makkoshotyka és Károlyfalva is hozzá tartozott — az 1905-ben megalakuló sárospataki járáshoz került. Mindössze 10 település alkotja a járást, köztük három sváb település: Hercegekút, Károlyfalva, Józseffalva. Az új járás megalakulásakor a falu már új nevét, a Hercegekutat viselte. A új településnév, éppúgy mint az előző, utalt a telepítő személyére. A második világháborút követően a magyarországi német lakosság kitelepítése nem érintette a települést, hiszen statisztikailag magyarrá lettek korábban. A háború végnapjai azonban traumaszerű, kitörölhetetlen, s hatásaiban visszafordíthatatlan következményekkel jártak. A szovjet-országi megszálló/felszabadító hadsereg málenkij robotra 135 helybelit hurcolt el 1945. január 2-án. Vittek nőket, férfiakat, fiatalokat és idősebbeket egyaránt. A kis munkából évek lettek, csak több csoportban, 1946 és 1949 között térhettek haza. Közülük 16-an soha nem láthatták újra szülőföldjüket, idegen földben nyertek végső nyugalmat.

Hercegekút a népességszám maximumát 1941-ben érte el (1123 fő). A második világháború pusztításai és a málenkij robot következtében 1949-re az itt élők száma 1076 főre csökkent. 1960-ra újra — az országos tendenciákkal párhuzamosan — növekedett a falu népessége (1106 fő). Ezt követően azonban folyamatos a

csökkenés (1970-ben 1076, 1980-ban 1005 fő), különösen 1980 és 1990 között (1990-ben 866 fő) jelentős arányú. A vándorlási különbözet (1970–1980 — 30 fő; 1980–1990 — 93 fő; 1990–2001 — 69 fő) értéke jól mutatja a népesség csökkenés okait. A csökkenés folyamata úgy tűnik, megállíthatatlanul folytatódik, a 2001-es népszámlálás idején 733 lakost írtak össze Hercegekúton. Folytatódik ugyanakkor a lakosság előregedése is. 2001-ben a lakosság 16,9%-át alkották a 0–14 évesek. A 15–24 évesek korosztályába tartozott a lakosság 11,1%-a. A 25–44 évesek alkották a lakosság negyedét (26,7%), és a 45–64 évesek a másik negyedét (24,7%). Az időskorúak (65 évesek illetve idősebben) közé tartozott a falu ötöde (20,5%).

A polgári lakosság elhurcolásának megfordíthatatlan következménye lett a magyarosodás folyamatának gyors és átmenet nélküli befejezése a II. világháborút követő években. A felnövekvő generációk tanulási folyamatából kimaradt őseik nyelve. Megmaradt, őrizték viszont közösségüket összefogó kultúrájukat, szokásaikat, mély katolikus vallásukat. Erre a „nemzetiségi kulturális kötődésű” közösségre támaszkodva indulhatott el a hagyományok és a származásuk tudatos vállalása. Népdalkör, tánccsoport jelezte már a nyolcvanas években a népi kultúra megőrzésének igényét, míg 30 egynéhány évvel ezelőtt megindulhatott az iskolában a német nyelvoktatás.

Ma Hercegekút sváb hagyományainak ápolása, a német nyelv megőrzésének sajátos formája — a környék nemzetiségi településeinek tapasztalattal összehasonlítva — sikertörténet. Eredményesen működő német nevelési programú óvoda, vonzó német nemzetiségi nyelvoktató programot megvalósító általános iskola (4 osztály); a törvények változása folytán 1998–2006 között Német Nemzetiségi Községi Önkormányzat, 2006-ot követően Német Kisebbségi Önkormányzat jött létre. 2002-től német nemzetiségi hagyományokat bemutató falumúzeum nyílt; együttműködés, majd 2006-ban testvértelepülési szerződés kötöttetett Obersul

városával. Működő civil szervezetek, kezdeményezések születtek, köztük a Hercegekúrt Alapítvány.

A 20. század közepén még egy egységesen földművelésre és állattenyésztésre berendezkedett falu portáinak képét mutatják a korabeli fotók. Hagyományos, rendszeresen karbantartott parasztházak, gazdasági épületekkel (csűrök) álltak a szépen rendezett portákon. Jellegzetesek a házak, az ablakok, maga az utcakép. Napjainkban épületeit már kicserélt, de ugyanolyan rendezettséget, tisztságot sugárzó porták sorakoznak a faluban, miként az ősök idejében. A templom azonban a régi, melyben a nagyapák, dédapák is imádkoztak. Ott áll a paplak, az iskola is, ahol a régen elszármazottak megszokásból kereshetik. Felmehetünk azonban az új Kálváriára, ahol a most megépült kápolna éppúgy a falubeli hívek adományából készült, miként évszázadok óta a templomban minden. A pincesor is a régi. A 19. századot éppúgy megtaláljuk ott, miként a 20. század változásai is nyomon követhetők. Valami azonban változott. A pincesor, s így a falu is 2001 óta a Világörökség része. A Tokaj-hegyaljai borvidék olyan tárgyi öröksége, mely nagy múltú, miként a múzeumként megbecsült épületek bármelyike. Ugyanakkor étellel teli és fejlődő, miként reméljük a sokaknak munkát és megélhetést biztosító szőlő és borkultúra.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

BAZMLt SFL — Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljajújhelyi Fióklevéltára
ÖStA FHKA — Österreichisches Staatsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien
SRKL — Sárospataki Református Kollégium Levéltára

IRODALOM

BALASSA Iván

1973 A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XII. 289–290.

BOROVSKY Samu (szerk.)

1906 *Zemplén vármegye és Sátoraljajújhely város*. Budapest.

CSORBA Csaba (szerk.)

1990 *Zemplén vármegye katonai leírása. 1780-as évek*. Miskolc.

DANYI Dezső–DÁVID Zoltán

1960 *Az első magyarországi népszámlálás. 1784–87*. KSH Könyvtára, Budapest.

DESSEWFFY Sándor

1901 *Patak vára és birtokosainak ott lejátszott élettörténetének néhány adata*. Csanádegyházmegyei Nyomda, Temesvár.

DÉTSZY Mihály

2008 *Sárospatak vára*. Sárospatak.

DONGÓ Gy. Géza

1908 Károly császár adománylevele Trautson hercegnek 1720-ból. (Fordította: Dongó Gy. Géza.) In DONGÓ Gy. Géza (szerk.): *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*. XIII. kötet XIV. évf. 213–217.

G.H.J.

1818 Sáros Patak hajdani királyi város története. *Tudományos Gyűjtemény* 1818, 9.

GULYÁS József–KÁNTOR Mihály (szerk.)

1933 *Sárospatak és vidéke*. Budapest.

KOVÁTS Dániel (szerk.)

1998 *Sárospatak és Sátoraljajújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában*. Sátoraljajújhely.

MAGYARORSZÁG...

1920 *Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása: Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum*. Kiadja a magyar békeküldöttség, Budapest.

NAÁR János–TAMÁS Edit

2010 *Hercegekút*. (Szerk. Tamás Edit.) Hercegekút.

SZIRMAY Antal

1803 *Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempleniensis per Antonium Szirmay de Szirma... conscripta*. Buda.

TAKÁCS Péter–UDVARI István

1998 *Zemplén megyei jobbágyvallomások az úrbérrendezés korából*. III. Periférián könyvek 3. Nyíregyháza.

DATA FOR THE TWO AND HALF CENTURIES OLD HISTORY OF TRAUTSONFALVA/HERCEGKÚT

Keywords: settling, traditions, population, ethnic minority, German

In 1749, the Trautson family who had estates in Tokaj-Hegyalja thought to settle peasants from Germany to improve the estate. In the XII. volume (1973) of the Yearbook of Herman Ottó Museum, there was published a detailed study about this theme written by Iván Balassa.

In the 18th century, the ethnic German arrived to Hegyalja in two waves. The first wave was about 1750, by the initiative of the landowner Duke János Vilmos Trautson. Rátka, Herceg-kút and Károlyfalva became inhabited at that time. These were logged-land in the outskirts of Sárospatak.

During the reign of Joseph II., the second wave of settling came in this area, which was expert and organized. Hosszúláz, "Huszház", Marczinfalva (Abaújszántó), and Józseffalva were set up on the chamber estates.

During the 200 years after the settlings, their mother tongue and habits have become staleness considerably, but they still exist. The nationality attachments are much stronger in real life than the numbers of statistics show.

Edit Tamás